

ФІНАНСОВО–КРЕДИТНА І ГРОШОВА ПОЛІТИКА

УДК 339.9:327:94(5)

DOI: 10.37332/2309-1533.2022.2-3.12

JEL Classification: F01, F15, O32, O53, O55

Іващук І.О.,
*д-р екон. наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,*
Кравчук Н.Я.,
*д-р екон. наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин та дипломатії,*
Іващук О.В.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Заставний А.Р.,
*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль*

КРАЇНИ АРАБСЬКОГО СВІТУ В СУЧАСНИХ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСАХ: ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ТА ПРОГРЕСУ

Ivashchuk I.O.,
*dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of international economics,*
Kravchuk N.Ya.,
*dr.sc.(econ.), assoc. prof., professor at the department
of international relations and diplomacy,*
Ivashchuk O.V.,
applicant for higher education PhD degree,
Zatavnyi A.R.,
*applicant for higher education PhD degree,
West Ukrainian National University, Ternopil*

COUNTRIES OF THE ARAB WORLD IN MODERN GEO-ECONOMIC PROCESSES: DETERMINANTS OF DEVELOPMENT AND PROGRESS

Постановка проблеми. Глобальні трансформації останніх десятиліть здійснюють помітний вплив на розвиток регіональних економік та окремих країн, проте ці зміни досить неоднозначні та диверсифіковані. Ті країни, які змогли швидко переорієнтувати свої національні економіки під запити глобальної економіки та забезпечити стабільність і безпеку на своїх територіях, залишаються в тренді та підвищують свій статус у геоелектронічному просторі. Натомість багато країн проходять через низку трансформацій, модернізуючи не лише економічну і соціальну систему, але й політичну, посилюючи свою конкурентоспроможність на світових ринках. Країни Арабського світу, володіючи великим ресурсним потенціалом, на якому тривалий час будувалася економіка багатьох з них, відчують на собі як ризики економічного характеру, які ще більше загострилися після пандемії COVID-19, та є вразливі до будь-яких коливань на фінансових ринках, так і викликів геополітичного характеру (через війну в Сирії, тривалі затяжні конфлікти в Тунісі, Єгипті, Ємені та інших країнах регіону). У другій половині ХХ ст. країни Арабського світу вдало використали свої природні багатства, перетворившись на держави-рантьє, забезпечили стрімке економічне зростання, урбанізацію та промисловий розвиток, побудували системи соціального захисту. Проте не всі арабські країни змогли досягнути прогресу за

рахунок ресурсів, тому змушені були наприкінці ХХ ст. суттєво переглянути свою зовнішню політику та лібералізувати торгівлю, перейти до експортоорієнтованих стратегій зростання, що ще більше поглибило економічні дисбаланси в країнах (наприклад, в Єгипті, Тунісі). Так, на початку ХХІ ст. в активах країн Арабського світу були «розрив з колоніальним минулим, створення основ державності, а для деяких країн – вибір шляху розвитку і довгострокової стратегії» [1].

Досвід показує, що моделі економічного розвитку не можуть тривалий час базуватися лише на володінні ресурсами, тому майбутній прогрес і позиціонування арабських країн у геополітичних процесах буде залежати від їхньої політики внутрішніх реформ. Уже зараз вони знаходяться в пошуку драйверів економічного зростання. Арабські країни впродовж останнього десятиліття обирають моделі збереження свого статусу лідерів та країн із високою конкурентоспроможністю, успішність яких буде залежати від інституційних реформ, нової нормативно-правової системи регулювання інвестиційної та ділової активності, спрощення умов для ведення бізнесу, впровадження інноваційних технологій в уже існуючі економічні системи та реалізації нових стартапів, залучення до економічної діяльності економічно активного населення, в тому числі жінок і молоді, реформування сфер, які забезпечують соціальний захист населення, збереження його здоров'я, подолання корупції та реформи державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інтеграції та залучення країн світу та регіонів у сучасні гео економічні процеси приділено достатньо уваги у дослідженнях українських науковців. Зокрема, безпековим, політичним, соціально-економічним, релігійно-філософським та історико-культурним аспектам окремих країн Арабського світу та країн Затоки присвячені роботи О. Балануци, А. Бузарова, А. Голікова, С. Гуцала, Ж. Ігошиної, С. Нагорного, О. Сегеди, К. Смирнової, М. Субха, С. Чукута, В. Шведа та ін. Наукові праці західних та арабських дослідників, які присвячені країнам Арабського світу, мають комплексний характер і є системними. Заслужують на увагу також тематичні дослідження основних міжнародних організацій, зокрема Світового банку, ЮНКТАД, ЮНЕСКО, Міжнародного валютного фонду та ін., та регіональних арабських об'єднань. Тоді як економічні аспекти позиціонування арабських країн у сучасному гео економічному просторі висвітлені певною мірою фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання детермінант розвитку країн Арабського світу та його прогресу в сучасних гео економічних процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний Арабський світ охоплює 22 країни, які умовно поділяють на країни африканського континенту (10 країн: 7 з них в Північній Африці; 3 – в Східній Африці) та країн Близького Сходу (12 країн). Проведемо моніторинг позиціонування країн сучасного Арабського світу за методикою PEST-аналізу. Зазначимо, що ця методика передбачає аналіз факторів, які описують політичні, економічні, соціальні та технологічні детермінанти розвитку країн. Арабський світ представлений населенням 456 520777 осіб за даними Світового банку (рис. 1).

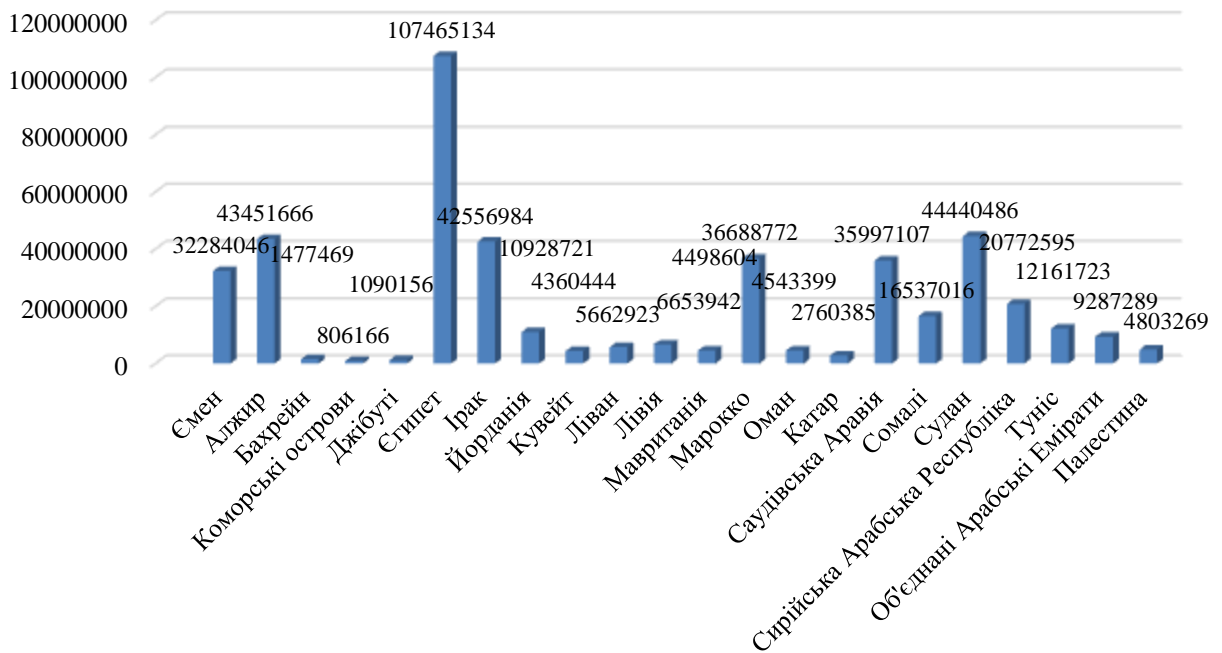

Рис. 1. Чисельність населення країн Арабського світу, станом на 01.01.2022 р.
Джерело: [2]

Варто зауважити, що щорічний приріст населення зазнав суттєвого падіння – з 2,6 % у 1961 р. до 1,6 % у 2021 р., причому максимум приросту спостерігався у 1976 р. – 3,6 %. За цим показником країни є досить диверсифіковані, а для деяких із них характерні від'ємні значення приросту – Кувейт (-2,6 %), Катар (-2,6 %), Ліван (-1,2 %), Бахрейн (-1,0 %). Проте за останні десятиліття, завдяки економічним та соціальним реформам, країнам цього регіону вдалося суттєво підвищити тривалість життя населення при народженні – з 45 років у 1960 р. до 71 у 2021 р. Причому, цей показник найменшим залишається в Сомалі – 56 років.

Арабський світ є досить неоднорідним за показниками соціально-економічного та людського розвитку, про що свідчать дані рис. 2. Це обумовлено не лише ресурсним потенціалом, але і внутрішньою політикою країн, слабкими інститутами в деяких із них, державним устроєм.

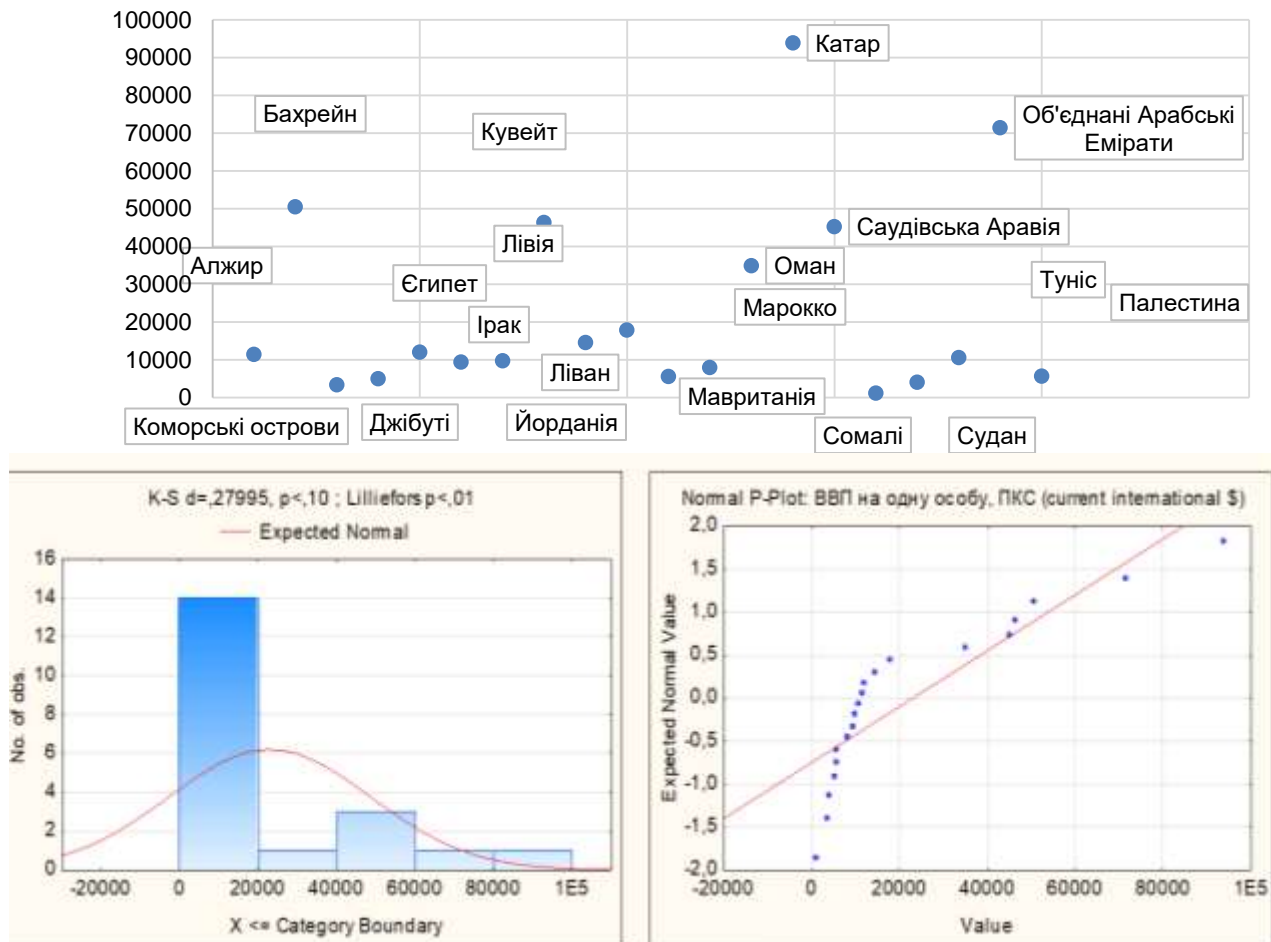

Рис. 2. Розподіл країн Арабського світу за ВВП на одну особу, ПКС (current international \$), 2020 р.

Джерело: розраховано і побудовано за матеріалами World Bank

Тривалий період часу арабські країни намагалися залучити кваліфікованих працівників з інших країн, замість того, щоб реформувати національні системи освіти. Тому дослідники справедливо зазначають, що «основою для поліпшення ситуації у цій сфері має стати зміна підходів урядів країн до критеріїв підбору кадрів з місцевого населення, виходячи виключно з міркувань рівня їхньої освіти, кваліфікації та досвіду, а не лише з огляду на їхню національну приналежність» [3].

Для країн Арабського світу характерними є досить низькі, порівняно з іншими країнами світу, витрати держави на охорону здоров'я – 5,09 % у 2019 р., тоді як у США – 16,77 %, загалом у ЄС – 9,92 % (рис. 3). Цей сектор особливо гостро відчув проблеми під час пандемії COVID-19. Наприклад, якщо порівнювати країни Арабського світу із високим рівнем ВВП на одну особу, то державна підтримка сфери охорони здоров'я потребує перегляду – в Катарі витрати на цю сферу становили у 2019 р. лише 2,91 %. Такі підходи вказують на низьку соціальну підтримку населення. Тим більше, що існує проблема доступу до води для 18 країн регіону; вирішення потребує питання управління відходами; відповідно, є проблеми і санітарного характеру.

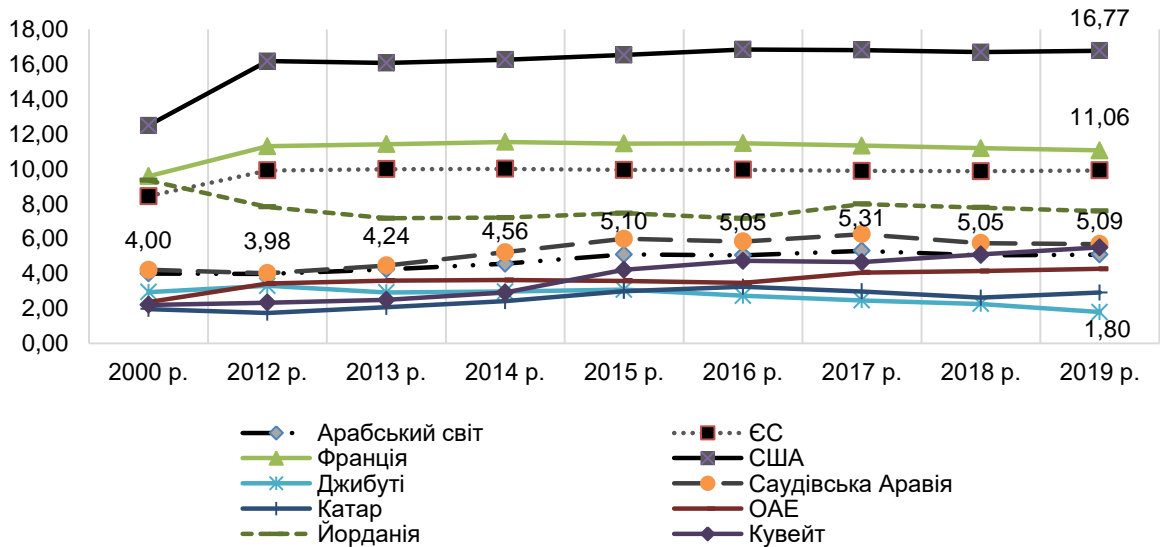

Рис. 3. Динаміка поточних витрат на охорону здоров'я (% від ВВП) в країнах Арабського світу

Джерело: розраховано і побудовано за матеріалами World Bank

До негативних факторів, окрім недостатнього фінансування медичної галузі, слід додати зростання соціальної напруженості в регіоні. Так, в окремих країнах виникають сутички і збройні конфлікти, тому держави зацікавлені у нарощуванні свого військового потенціалу, залишаючи поза достатньою увагою соціальну сферу. Разом з тим, слід зазначити, що різними для країн є досягнення у підвищенні тривалості життя населення, вирішенні проблеми безробіття, у боротьбі з дитячою смертністю. Дані рис. 4 підтверджують неоднорідність арабського регіону за цими показниками.

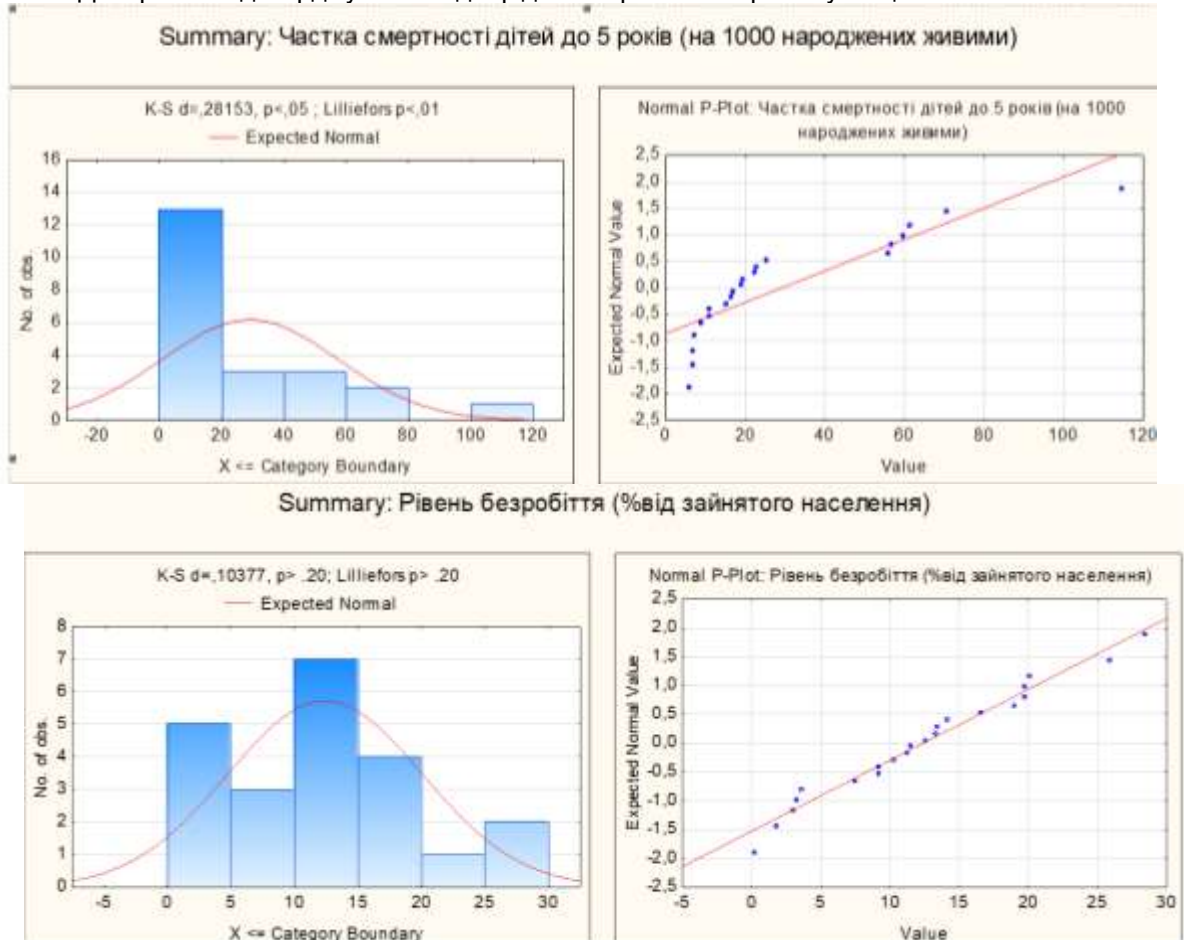

Рис. 4. Розподіл країн Арабського світу за показником смертності дітей до 5 років та рівня безробіття, 2020 р.

Джерело: розраховано і побудовано за матеріалами World Bank

Для більшості країн Арабського світу характерним є низький рівень економічної свободи (табл. 1), хоча дослідники вважають її детермінантою економічного зростання в арабських країнах, яка має безпосередній вплив на інституційні реформи, рівень зайнятості та безробіття [4] і виходить за рамки економіки, адже вона змінює динаміку розвитку суспільства [5]. Так, за даними The Heritage Foundation, в основному усі країни є «невільні» або «помірно вільні», лише Катар та ОАЕ можна віднести до «в основному вільних країн».

Таблиця 1

Індекс економічної свободи в країнах Арабського світу, 2021 р.

Країна	Загальний індекс	Право власності	Свобода від корупції	Судова ефективність	Податковий тягар	Державні витрати	фіскальна свобод	Комерційна свобода	Свобода праці	Грошова свобода	Свобода торгівлі	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода
Алжир	49,7	34,0	32,7	41,6	67,2	55,4	49,1	63,5	51,3	84,3	57,4	30,0	30,0
Бахрейн	69,9	71,5	64,4	65,8	100,0	67,1	0,0	76,7	71,4	82,8	83,6	75,0	80,0
Єгипет	55,7	51,2	37,0	54,0	86,9	73,1	6,0	62,7	51,4	64,3	67,0	65,0	50,0
Ірак	N/A	44,8	22,0	11,0	N/A	65,3	94,7	51,7	45,6	77,0	N/A	N/A	N/A
Йорданія	64,6	66,2	51,0	60,3	84,7	73,3	45,5	58,9	52,8	82,0	71,0	70,0	60,0
Кувейт	64,1	57,4	47,5	52,6	97,7	21,4	99,7	66,0	62,2	73,6	75,8	55,0	60,0
Ліван	51,4	42,3	47,5	33,1	88,5	70,3	0,0	44,3	47,4	78,3	74,4	60,0	50,0
Лівія	N/A	16,5	21,0		N/A	0,0	19,9	38,4	55,3	69,7	N/A	5,0	N/A
Марокко	63,3	67,5	39,9	51,2	68,3	73,0	68,5	72,3	33,2	80,3	70,6	65,0	70,0
Оман	64,6	68,7	66,0	66,3	97,7	39,2	12,2	79,2	61,0	85,8	73,6	65,0	60,0
Катар	72,0	68,3	54,0	58,0	97,9	69,2	94,5	74,0	65,9	80,7	81,4	60,0	60,0
Саудівська Аравія	66,0	68,7	53,2	76,7	99,1	62,9	31,0	83,5	63,3	82,3	75,8	45,0	50,0
Сирія	N/A	42,5	25,9	19,7	N/A	N/A	N/A	49,7	57,8	60,6	47,0	0,0	N/A
Туніс	56,6	53,9	42,0	41,9	71,7	71,1	53,0	80,7	49,7	73,6	66,8	45,0	30,0
ОАЕ	76,9	80,8	66,0	81,1	100,0	73,0	98,5	80,0	81,6	80,6	81,4	40,0	60,0
Ємен	N/A	16,5	17,0	19,7	N/A	95,6	48,9	46,1	57,7	54,6	67,4	N/A	N/A

Джерело: [6]

Серед детермінант, які мають негативний вплив на позиціонування країн Арабського світу в гео економічних процесах та стримують їхнє економічне зростання, варто виокремити корупційну складову. Саме корупція є фактором, який обмежує ділову й інвестиційну активність в країнах. За Індексом сприйняття корупції країни Арабського світу розподілені нерівномірно. Наприклад, якщо в 2021 р. Кувейт з індексом 43 (проти 88 у Данії, яка посіла перше місце) посідав 73 місце серед 180 досліджуваних країн, то Сирія і Сомалі, маючи значення індексу 17, посіли 178 місце в світовому рейтингу корупції (рис. 5); натомість Катар та ОАЕ лідирують за цим показником в регіоні (хоча і в них є порушення прав людини та участь у процесах, пов'язаних із відмиванням брудних грошей). Деструктивними детермінантами для викорінення корупції дослідники називають: політичну корупцію та її масштабність, тим більше, що політичні зміни відбуваються в країнах повільно і під впливом зовнішніх гравців [7]; неефективну урядову політику і корупційне використання особистих зв'язків; утиски формуванню громадського суспільства та порушення прав людини (прикладом може бути Єгипет, де було застосовано затримання журналістів, політиків, активістів, де придушується свобода слова); систему неофіційного контролю над трудовими мігрантами; слабкість національних інститутів у подоланні корупційних схем [8].

Подолання цих негативних тенденцій є важливим, оскільки країни Близького Сходу і Північної Африки в останнє десятиліття стають все більш привабливими для технологічних стартапів, демонструючи небувалий розвиток технологічних новинок та цифрових інновацій. Серед основних факторів, що сприяли цим процесам в окремих країнах, слід виокремити такі: швидкий розвиток цифровізації та побудову надійної цифрової інфраструктури; готовність національного ринку технологій до трансформацій та залучення інвестицій; об'єднання технологічних компаній; зменшення

бар'єрів у технологічній сфері та адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів; створення спеціальних економічних зон. Основні зусилля країн спрямовані на те, щоб «перетворити Арабський світ на цифрові економіки та забезпечити просування регіону до сталого, інклюзивного і безпечного цифрового майбутнього, формування інноваційної, повноцінної та інтегрованої арабської спільноти» [9].

Рис. 5. Індекс сприйняття корупції у 2021 р. в країнах Арабського світу

Джерело: розраховано і побудовано за матеріалами *Transparency International*

За даними Digital Digest, понад 2,5 мільярда доларів було інвестовано в регіональні цифрові стартапи. Так, в ОАЕ було запроваджено стартап Derq, який дозволяє передбачати ДТП та запобігати аваріям, краще планувати маршрут, покращувати планування автомобільних шляхів для проєктувальників. «Платформа Derq отримує та об'єднує дані з камер і датчиків дорожнього руху IoT, а потім запускає граничну аналітику в режимі реального часу, щоб забезпечити сприйняття інфраструктури та додатків V2X/5G, а також практичну інформацію про безпеку та дорожній рух» [10]. Наприклад, очікується, що до 2035 року Алжир стане розумним містом. «Проєкт Algiers Smart City було запущено в середині 2017 року з метою перетворення Алжиру на «повністю розумне місто». Мета полягає в просуванні синергії та співпраці в галузі технологій з міжнародними акторами, надання підтримки стартапам та розвитку «технологічної екосистеми». До лютого 2018 року проєкт отримав понад 150 пропозицій від зацікавлених сторін із 15 країн, включаючи корпорації та стартапи щодо запуску проєктів у рамках Smart City. У квітні 2018 р. було запущено Експериментальну лабораторію та Центр технологічних інновацій» [11]. Разом з тим, дослідники вже на початкових етапах проєкту вказують на його недоліки, серед яких: «переважання технологій над залученням громадян у проєктування розумного міста; основний акцент зроблено на щоденних проблемах; обмежена роль громадян як потенційних бенефіціарів – замість партнерів – у проєктуванні розумного міста; недооцінка ризиків цифрового розриву та соціальної дислокації, спричинених поширенням технологій у країні, що розвивається» [12].

Технологічний розвиток країн Арабського світу супроводжується активним розвитком сфери фінансових послуг, і ці два процеси тісно взаємопов'язані. Так, Бахрейн зараз намагається повернути собі колишню славу розвиненого фінансового центру, хоча в сучасних умовах це дуже важко зробити, зважаючи на велику конкуренцію в Арабському світі, але в країні вже працюють інкубатори та платформа венчурного капіталу Al Waha Fund of Funds, яка надає опосередковано фінансову підтримку стартапам та доступ до мережі інвесторів [13].

Лідером серед фінтех-стартапів залишаються Об'єднані Арабські Емірати, здебільшого місто Дубаї, далі йдуть Саудівська Аравія та Єгипет [14]. У першій половині 2022 р. Fintech у країнах Арабського світу досяг 819 млн доларів США, криптоінвестиції становили 187 млн доларів США. Платіжні стартапи домінують у фінансуванні фінтехів в регіоні, залучивши з 2016 р. 1,9 млрд доларів США. Далі йдуть криптовалюта, іпотека та кредитування – 0,4 млрд доларів [15]. Компанія Uber Technologies Inc придбала за 3,1 млрд дол США [16] свого конкурента на Близькому Сході компанію

Сагеет, яка була заснована в 2012 р. та мала велику присутність в країнах Арабського світу, Пакистані та Туреччині, працюючи там у 98 містах, тоді як Uber мав понад 20 локацій.

За останні роки зросла загальна вартість цифрових платіжних транзакцій в ОАЕ і у 2020 р. вона досягла 18,5 мільярдів доларів США. Значне прискорення ці процеси отримали завдяки обмеженням під час пандемії COVID-19, що спонукало населення до використання електронних платіжних систем. Так, уже зараз близько 90 % особистих транзакцій в ОАЕ відбувається безконтактно. У 2021 р. в ОАЕ працювало 134 фінтехкомпанії (рис. 6). У 2021 р. Ісламський банк Абу-Дабі (ADIB) запустив перший у світі ісламський цифровий банк для молоді «Amwali» [17].

Рис. 6. Фінтехкомпанії в ОАЕ у 2021 р.

Джерело: [18]

Помітною є активність необанків та зростання інтересу до цифрового банкінгу в арабських країнах. На кінець 2020 року за даними нідерландської консалтингової групи Fincod в регіоні Близького Сходу працювало 20 необанків (рис. 7). Багато необанків знаходяться на стадії бета-тестування, щоб отримати дозвіл вийти зі своїми пропозиціями на ринок країн Арабського світу. Слід зазначити, що функціонують необанки, які працюють із виплатою заробітної плати, коштами мігрантів та наданням їм банківських послуг; також є ті, які надають увесь спектр фінансових послуг, в тому числі банківські послуги онлайн та через мобільні додатки.

Рис. 7. Присутність необанків в країнах Близького Сходу (2020 р.)

Джерело: [19]

Провідним фінансовим центром в регіоні є DIFC в Дубаї, який формує платформу фінансових послуг із залученням фінансових технологій. Об'єднуючи фінансові та технологічні компанії, він є одним із десяти кращих фінансових центрів Fintech у світі. Fintech на DIFC виступає своєрідним акселератором фінансових послуг в регіоні, що налічує понад 2300 компаній, містить великий пул стартапів та диверсифікує свої послуги [20]. Незалежним регулятором фінансових послуг, які надаються в DIFC, є DFSA. Основними інноваціями на цій платформі є запуск в тестовому режимі

програми DFSA Innovation Testing License (ITL), за допомогою якої можна: випробувати нові та інноваційні фінансові продукти, послуги та бізнес-моделі; «створювати нові режими політики та тестувати адаптивність існуючих рамок для врахування нових бізнес-моделей та їхніх ризиків; активно взаємодіяти з ринком і відповідними учасниками, зацікавленими сторонами та широким співтовариством; залучати інноваційні стартапи до програм DIFC Hive; працювати з міжнародними організаціями, зокрема через Глобальну мережу фінансових інновацій (GFIN), членом-засновником якої є DFSA2» [21].

Але поширення цифрових технологій, а, відповідно, і їх наслідки для економік суттєво відрізняються між країнами Арабського світу (рис. 8–9).

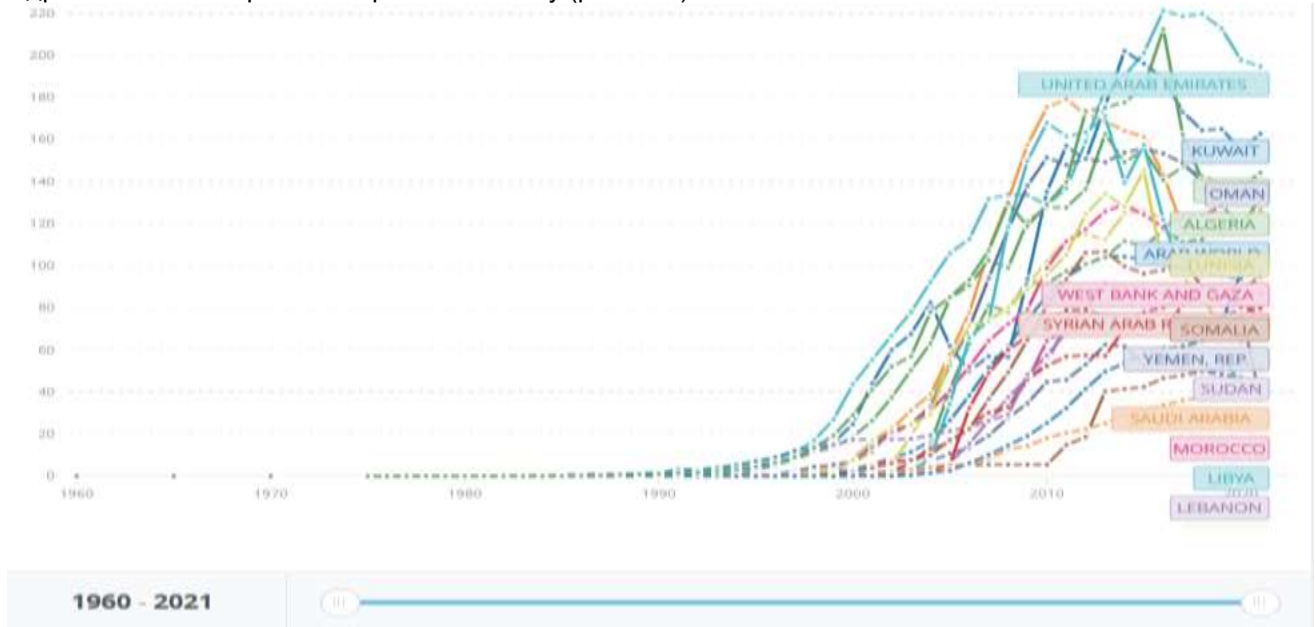

Рис. 8. Абоненти мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб) в країнах Арабського світу

Джерело: побудовано за матеріалами World Bank

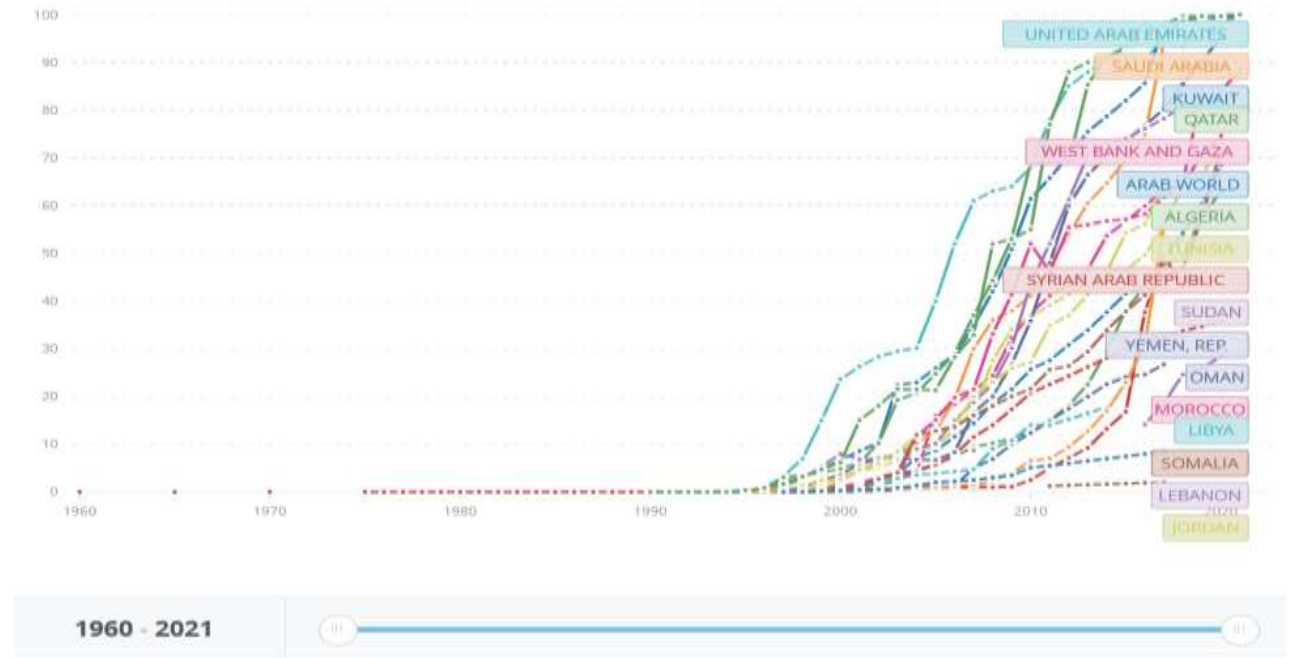

Рис. 9. Особи, які користуються Інтернетом (% населення) в країнах Арабського світу

Джерело: побудовано за матеріалами World Bank

Аналіз позиціонування країн за показниками використання цифрових технологій (Інтернет і мобільні пристрої) свідчить, що країни Ради співробітництва Перської затоки (GCC) мають беззаперечне лідерство у цій сфері, за ними йдуть індустріалізовані країни Арабського світу із середнім рівнем доходу: Єгипет, Йорданія, Марокко, Туніс і Алжир [22].

Досить часто Арабський світ сприймається як одне уніфіковане ціле. Але у практичній площині слід враховувати, що кожна з країн має власну політику і, відповідно, використовує власні стратегії та інструменти досягнення поставлених завдань. І тому одна країна розглядає іншу з позицій партнерства і своїх національних інтересів. Тим більше, що в межах країн продовжують існувати території, яким приділяється менше уваги та фінансової підтримки порівняно з іншими територіями. У дослідженнях зустрічаємо поняття «ресурсний регіоналізм», який є характерним для арабських країн. Під цим поняттям розуміють невідповідність вигод, які отримує територія, на якій є ресурси, від володіння ними; тому дослідники пропонують розглядати його як локальний прояв ресурсного націоналізму [23].

Як зазначають дослідники, «поява ресурсного регіоналізму відображає реальність, де просторова нерівність поєднується з високим рівнем соціальної фрагментації та конфлікту» [24]. Тому важливо сконцентрувати увагу на вирішенні цієї проблеми, адже зростаюча напруженість та протести можуть створити сприятливі умови «для розширеного конфлікту, оскільки різні гравці починають конкурувати за ресурси. Це особливо вірогідно у разі політичних потрясінь, таких як громадянська війна, зміна режиму, народні повстання, поділ або іноземне вторгнення» [24].

В Арабському світі прикладом такого протесту проти «ресурсного регіоналізму» можуть бути виступи працівників видобувних галузей. Наприклад, для Лівії видобуток та експорт нафти завжди був традиційною статтею надходжень до бюджету. 2013 рік став роком серйозних випробувань для галузі, адже через протести працівників, які виступали з вимогами отримання більших благ, були зупинені роботи на нафтових родовищах, нафтопереробних заводах, експортному терміналі [25].

У січні 2021 р. такі демонстрації відбулися в алжирській провінції Уаргла, де зосереджені значні ресурси нафти (зокрема, на родовищі Hassi Messaoud зосереджено близько 71% запасів сирої нафти в Алжирі). Разом з тим, населення не відчуває якості державних послуг, в тому числі в сфері охорони здоров'я; слабким є розвиток інфраструктури, високий рівень безробіття серед населення провінції, бо видобувні компанії віддають перевагу працівникам з північних провінцій; відсутні програми розвитку. Натомість, в провінції сформувалося два протестні рухи – Південний дитячий рух за справедливість (MSJ) (у 2004 р.) та Національний комітет із захисту прав безробітних (CNDDC) (у 2011 р.). І, хоча держава намагалася впровадити малоефективні реформи, протестний рух набрав радикальних форм [26]. На даний час ця ситуація з провінцією лише загострюється і не отримала вирішення.

Регіоналізм в країнах Арабського світу можна розглядати у трьох вимірах: з позицій представлення його як регіону світу – Арабський світ; за географічним підходом – це субрегіон Північна Африка та Близький Схід; за інтеграційним підходом – це інтеграційні об'єднання, які сформувалися у даному регіоні (наприклад, Ліга арабських держав, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки та ін.).

Інтеграційні процеси в країнах Арабського світу пройшли різні етапи становлення і частка внутрішньої торгівлі тривалий період, незважаючи на зусилля країн щодо інтеграції ринків, мала низькі показники та зазнавала постійних змін. Так, в арабських країнах «взаємна торгівля була обмежена в 1973–1990 рр. лише до 7,2 % їх загальної зовнішньої торгівлі. Більше того, це співвідношення не протягом останніх вісімнадцяти років не показало тенденцію до покращення, оскільки вона зросла лише з 6,2 % в 1973–1976 рр. до 8 % у 1986–1990 рр. Однак, слід зазначити, що 69,2 % внутрішньоарабської торгівлі в 1973–1990 рр. припадало на країни Перської затоки, в основному у формі реекспорту нафти» [27]. Тому цілком вірно країни «розпочали лібералізацію свого торговельного режиму через складну мережу торговельних угод, що охоплюють двосторонні, субрегіональні та регіональні угоди про преференційну торгівлю» [28].

З початку активізації процесів регіональної інтеграції в Арабському світі значні сподівання покладалися на її успіх, адже країни мали значний торговельний потенціал, а також схожі цінності, історичні передумови для розвитку, релігійні та культурні надбання. Водночас, ці процеси не дали моментального позитивного ефекту. Під впливом формування нового світового порядку у середині ХХ ст. інтеграційні процеси в країнах Арабського світу отримали імпульс для розвитку.

Стратегічне позиціонування країн Арабського світу має відмінності для двох груп країн – Північної Африки та Близького Сходу. Зокрема, стратегічне позиціонування країн Близького Сходу у гео економічних процесах обумовлюється такими системними детермінантами:

1. Лідерством держав, економіки яких залежать від експорту нафти і газу, зокрема, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія та Кувейт. Це так звані «енергетичні монархії Близького Сходу», де нафта та газ є основою «пустельної» економіки.

2. Відсутністю стабільності в регіоні через значну кількість затяжних гострих конфліктів та появою нових: ізраїльсько-палестинське (арабське протистояння); ворожнеча між сунітами та шиїтами (в гострих формах у Ємені та частково в Іраку та Лівані); ірансько-арабське протистояння (насамперед у Перській затоці); протистояння між світськими силами і політичним ісламом або релігійним модернізмом та фундаменталізмом.

3. Значною залежністю (економічною, військовою, політичною) від зовнішніх гравців: США, ЄС, КНР, Ірану, Туреччини та РФ. А це спричиняє реальну неможливість суверенного прийняття країнами

Близького Сходу стратегічних рішень, а в гірших випадках – залежність від кількох «патронів» одночасно.

4. Проблемою біженців, що є постійним дестабілізуючим фактором в країнах Близького сходу (з часу перших арабо-ізраїльських воєн 1947 року):

– мільйони палестинських біженців, кількість яких зростала з кожним новим витком триваючого конфлікту, які створюють потужний політичний тиск на країни перебування та міжнародні організації, країни ЄС;

– сирійські біженці, які належать до різних релігійних та етнічних груп, обтяжують країни Близького Сходу, Туреччину, Європу (навала біженців у 2015–2016 рр. за висновками багатьох аналітиків та розвідувальних спільнот, була штучно підтримана агресивними діями РФ на території Сирії).

Стратегічне позиціонування країн Північної Африки у геоекономічних процесах обумовлюється такими детермінантами:

1. Досліджувані країни лідирують за обсягами ВВП серед африканських країн (крім Судану і Мавританії), володіють хорошим рівнем технологій, здійснюють цифровізацію економіки. Для цих країн характерним є залученість до світових виробничих мереж, володіння засобами безпеки та оборони, достатній рівень розвитку громадянського суспільства. Водночас, спостерігається сповільнення економічного зростання і деструктивні зміни національних економік.

2. Країни Північної Африки є постачальниками енергетичних ресурсів до ключових держав ЄС (Франція, Іспанія, Італія та ін.). Проте, на сучасному етапі відбувається швидке вичерпування природних ресурсів та корисних копалин (наприклад, Єгипет з експортера вуглеводнів, продуктів харчування, виробника текстилю, електроенергії перетворився на імпортера; Алжир, Марокко та Лівія – з постачальників зернових та олії перетворилися на нетто-імпортерів).

3. Ці країни є джерелом більшості нелегальних мігрантів до ЄС. Спостерігається різке посилення еміграційних процесів з країн, де не були вирішені політичні та економічні протиріччя (Лівія, Єгипет, частково Алжир).

4. Країни Північної Африки є одними з найбільш екологічно проблемних регіонів світу.

5. Країни Північної Африки історично характеризувалися політичною стабільністю, базованою на авторитарній (інколи деспотичній) владі у формі спадкової монархії, військової хунти чи фактично досмертної президентської вертикалі.

6. У цих країнах останнім часом спостерігається сповільнення інвестиційної та туристичної привабливості.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз детермінант розвитку країн Арабського світу вказує на значний їхній економічний прогрес в сучасному геоекономічному просторі, що відбувся завдяки значному ресурсному потенціалу. Однак ресурсний потенціал характеризується нерівномірністю розміщення, відповідно, є країни, які залишаються на його периферії. Також можна констатувати неоднорідність соціально-економічного та технологічного розвитку країн Арабського світу. Динамічне перезавантаження економіки спостерігається в тих країнах, де відбулося активне використання сучасних технологій та впровадження інновацій. Водночас, саме ці фактори і допомагали країнам зберегти стійкість національних економік до викликів пандемії COVID-19.

Подолання розривів у розвитку країн Арабського світу можливе за таких умов: ефективного використання невідновлювальних ресурсів та переходу до альтернативних джерел енергії, адже «ресурсний регіоналізм» вже має негативні наслідки для окремих територій країн досліджуваного регіону; реформування системи охорони здоров'я в певних країнах, наприклад, в Саудівській Аравії, яка має великий економічний потенціал, але низьку тривалість життя населення порівняно із іншими країнами та недостатньо якісну систему медичних послуг; впровадження стартапів, особливо для підтримки малого та середнього бізнесу, створення сприятливих умов для їх реалізації, зменшення бюрократичних перешкод; подолання безробіття та активне професійне навчання; підвищення інвестицій у відновлювальні джерела енергії та скорочення викидів, екологізація виробництв; впровадження простих у застосуванні для користувачів фінтех-стартапів; поширення цифрових технологій та мобільного зв'язку.

Література

1. Нагорний С. С. Трансформаційні процеси в країнах Арабського Сходу: стан і перспективи розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2007. Вип. 13. С. 196-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2007_13_33 (дата звернення: 11.05.2022).

2. Population. Arab World. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=1A> (дата звернення: 10.05.2022).

3. Субх М. А. Головні елементи програми з реформування системи освіти у країнах Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки (РСАДПЗ) у 2001–2010 рр. *Гілея*. 2015. Вип. 97. С. 478-481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_116 (дата звернення: 03.05.2022).

4. Gouider A. Impact of Economic Freedom on Youth Unemployment in the Gulf Cooperation Council Countries. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/361419505_Impact_of

- Economic_Freedom_on_Youth_Unemployment_in_the_Gulf_Cooperation_Council_Countries (дата звернення: 10.05.2022).
5. Salem Al Ismaily Economic Freedom in the Arab World. 2016. URL: <https://ncusar.org/aa/2016/02/economic-freedom-in-the-arab-world/> (дата звернення: 05.05.2022).
 6. Index of Economic Freedom. Middle East and North Africa. 2019. URL: <https://indexdotnet.azurewebsites.net/index/explore?view=by-region-country-year&countryids=®ionids=3&yearids=28> (дата звернення: 10.05.2022).
 7. Ігошина Ж. Б. Спроби демократичних перетворень в арабських країнах в контексті процесів глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 95(1). С. 7-8.
 8. *CPI 2021 for Middle East & North Africa: Systemic corruption endangers democracy and human rights*. URL: <https://www.transparency.org/en/news/cpi-2021-middle-east-north-africa-systemic-corruption-endangers-democracy-human-rights> (дата звернення: 12.05.2022).
 9. Arab Digital Economy Vision: Towards a Sustainable, Inclusive and Secure Digital future. 2020. URL: <https://www.arab-digital-economy.org/2020/17.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).
 10. Powering the future of roads for the safe and efficient movement of road users and autonomous vehicles. URL: <https://en.derq.com/> (дата звернення: 12.05.2022).
 11. UNESCO SCIENCE REPORT. The race against time for smarter development. URL: <https://www.unesco.org/reports/science/2021/en> (дата звернення: 03.05.2022).
 12. Kamila Ghidouche Aït-Yahia, Faouzi Ghidouche, Gilles N'Goala Smart city of Algiers: defining its context. *Smart City Emergence. Cases From Around the World*. 2019. P. 391-405.
 13. Here's how Al Waha Fund of Funds helps providing access to capital. URL: <https://www.startupbahrain.com/features/how-does-al-waha-fund-of-funds-help-provide-access-to-capital/> (дата звернення: 11.05.2022).
 14. Як Дубай став інноваційним лідером регіону. URL: <https://fintechinsider.com.ua/yak-dubaj-stav-innovacijnum-liderom-regionu/> (дата звернення: 3.05.2022).
 15. Chiavarini Lorenzo Fintech in the MENA region: a rising star. 2022. URL: <https://dealroom.co/blog/fintech-in-the-mena-region-a-rising-star> (дата звернення: 3.05.2022).
 16. Uber buys rival Careem in \$3.1 billion deal to dominate ride-hailing in Middle East. URL: <https://www.reuters.com/article/us-careem-m-a-uber-idUSKCN1R70IM> (дата звернення: 11.05.2022).
 17. Abu Dhabi Islamic Bank Launches Amwali, an Islamic Digital Bank for Gen Z. URL: <https://fintechnews.ae/9928/abudhabi/adib-launches-amwali-an-islamic-digital-bank-for-gen-z/> (дата звернення: 10.05.2022).
 18. UAE Fintech Report 2021. URL: <https://fintechnews.ae/wp-content/uploads/2021/07/UAE-Fintech-Report-2021.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).
 19. Middle Eastern Neo Banks. URL: <https://fincog.nl/publications/16/middle-eastern-neo-banks> (дата звернення: 11.05.2022).
 20. Fintech. URL: <https://www.difc.ae/business/areas-business/fintech/> (дата звернення: 08.05.2022).
 21. DFSA Innovation and Crypto. Innovation. URL: <https://www.dfsa.ae/innovation> (дата звернення: 11.05.2022).
 22. Shahid Yusuf Digital technology and inequality: the Impact on Arab countries. URL: <https://theforum.eref.org.eg/2021/10/24/digital-technology-inequality-impact-arab-countries/> (дата звернення: 10.05.2022).
 23. Mills Robin, Alhashemi Fatema Resource regionalism in the Middle East and North Africa: Rich lands, neglected people. Brookings India, 2018. URL: <https://think-asia.org/handle/11540/8353> (дата звернення: 03.05.2022).
 24. Infographic: Resource regionalism in the Middle East. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/infographic-resource-regionalism-in-the-middle-east/> (дата звернення: 11.05.2022).
 25. Porter Geoff D. The New Resource Regionalism in North Africa and the Sahara. 2013. URL: <https://www.sciencespo.fr/ceri/en/content/new-resource-regionalism-north-africa-and-sahara> (дата звернення: 03.05.2022).
 26. Ghanem Dalia Algeria's Achilles' Heel? *Resource Regionalism in Ouargla*. 2021. March 24. URL: <https://carnegie-mec.org/2021/03/24/algeria-s-achilles-heel-resource-regionalism-in-ouargla-pub-84157> (дата звернення: 10.05.2022).
 27. Grissa Abdessatar Arab Economic Integration: Current Reality And Future Prospects. Working Papers 9405, Economic Research Forum, revised 05 May 1994. URL: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/34473/126319.pdf?sequence=1> (дата звернення: 18.05.2022).
 28. Abdmoulah W. Arab Trade Integration: Evidence from Zero-inflated Negative Binomial Model. *Journal of Economic Cooperation and Development*. 2011. Vol. 32. Issue 2. P. 39-66.

References

1. Nahorny, S.S. (2007), "Transformational processes in the countries of the Arab East: state and prospects of development", *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, Iss. 13, pp. 196-202, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2007_13_33 (access date May 11, 2022).
2. Population. Arab World. World Bank, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=1A> (access date May 10, 2022).
3. Subkh, M.A. (2015), "The main elements of the program for reforming the education system in the countries of the Cooperation Council of the Arab States of the Persian Gulf (GCC) in 2001–2010", *Hileia*, Iss. 97, pp. 478-481, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_116 (access date May 03, 2022).
4. Gouider, A. (2022), "Impact of Economic Freedom on Youth Unemployment in the Gulf Cooperation Council Countries", available at: https://www.researchgate.net/publication/361419505_Impact_of_Economic_Freedom_on_Youth_Unemployment_in_the_Gulf_Cooperation_Council_Countries (access date May 10, 2022).
5. Salem, Al Ismaily (2016), "Economic Freedom in the Arab World", available at: <https://ncusar.org/aa/2016/02/economic-freedom-in-the-arab-world/> (access date May 05, 2022).
6. Index of Economic Freedom. Middle East and North Africa. 2019, available at: <https://indexdotnet.azurewebsites.net/index/explore?view=by-region-country-year&countryids=®ionids=3&yearids=28> (access date May 10, 2022).
7. Ihoshyna, Zh.B. (2011), "Attempts at democratic transformations in Arab countries in the context of globalization processes", *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, Iss. 95(1), pp. 7-8.
8. CPI 2021 for Middle East & North Africa: Systemic corruption endangers democracy and human rights, available at: <https://www.transparency.org/en/news/cpi-2021-middle-east-north-africa-systemic-corruption-endangers-democracy-human-rights> (access date May 12, 2022).
9. Arab Digital Economy Vision: Towards a Sustainable, Inclusive and Secure Digital future. 2020, available at: <https://www.arab-digital-economy.org/2020/17.pdf> (access date May 11, 2022).
10. Powering the future of roads for the safe and efficient movement of road users and autonomous vehicles, available at: <https://en.derq.com/> (access date May 12, 2022).
11. UNESCO SCIENCE REPORT. The race against time for smarter development, available at: <https://www.unesco.org/reports/science/2021/en> (access date May 03, 2022).
12. Ghidouche, Ait-Yahia Kamila, Ghidouche, Faouzi and N'Goala, Gilles (2019), "Smart city of Algiers: defining its context", *Smart City Emergence. Cases From Around the World*, pp. 391-405.
13. Here's how Al Waha Fund of Funds helps providing access to capital, available at: <https://www.startupbahrain.com/features/how-does-al-waha-fund-of-funds-help-provide-access-to-capital/> (access date May 11, 2022).
14. "How Dubai became the innovative leader of the region", available at: <https://fintechinsider.com.ua/yak-dubaj-stav-innovacijnym-liderom-regionu/> (access date May 03, 2022).
15. Chiavarini, Lorenzo (2022), "Fintech in the MENA region: a rising star", available at: <https://dealroom.co/blog/fintech-in-the-mena-region-a-rising-star> (access date May 03, 2022).
16. Uber buys rival Careem in \$3.1 billion deal to dominate ride-hailing in Middle East, available at: <https://www.reuters.com/article/us-careem-m-a-uber-idUSKCN1R70IM> (access date May 11, 2022).
17. Abu Dhabi Islamic Bank Launches Amwali, an Islamic Digital Bank for Gen Z, available at: <https://fintechnews.ae/9928/abudhabi/adib-launches-amwali-an-islamic-digital-bank-for-gen-z/> (access date May 10, 2022).
18. UAE Fintech Report 2021, available at: <https://fintechnews.ae/wp-content/uploads/2021/07/UAE-Fintech-Report-2021.pdf> (access date May 11, 2022).
19. Middle Eastern Neo Banks, available at: <https://fincog.nl/publications/16/middle-eastern-neo-banks> (access date May 11, 2022).
20. Fintech, available at: <https://www.difc.ae/business/areas-business/fintech/> (access date May 08, 2022).
21. DFSA Innovation and Crypto. Innovation, available at: <https://www.dfsa.ae/innovation> (access date May 11, 2022).
22. Shahid, Yusuf "Digital technology and inequality: the Impact on Arab countries", available at: <https://theforum.erf.org.eg/2021/10/24/digital-technology-inequality-impact-arab-countries/> (access date May 10, 2022).
23. Mills, Robin and Alhashemi, Fatema (2018), Resource regionalism in the Middle East and North Africa: Rich lands, neglected people, Brookings India, India, available at: <https://think-asia.org/handle/11540/8353> (access date May 03, 2022).
24. Infographic: Resource regionalism in the Middle East, available at: <https://www.brookings.edu/opinions/infographic-resource-regionalism-in-the-middle-east/> (access date May 11, 2022).

25. Porter, Geoff D. (2013), "The New Resource Regionalism in North Africa and the Sahara", available at: <https://www.sciencespo.fr/cei/en/content/new-resource-regionalism-north-africa-and-sahara> (access date May 03, 2022).

26. Ghanem, Dalia (2021), "Algeria's Achilles' Heel?", *Resource Regionalism in Ouargla*, available at: <https://carnegie-mec.org/2021/03/24/algeria-s-achilles-heel-resource-regionalism-in-ouargla-pub-84157> (access date May 10, 2022).

27. Grissa, Abdessatar (1994), Arab Economic Integration: Current Reality And Future Prospects, Working Papers 9405, Economic Research Forum, revised 05 May, available at: <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/34473/126319.pdf?sequence=1> (access date May 18, 2022).

28. Abdmoula, W. (2011), "Arab Trade Integration: Evidence from Zero-inflated Negative Binomial Model", *Journal of Economic Cooperation and Development*, Vol. 32, Issue 2, pp. 39-66.